

բայ ու շարունակեց կռուիլ քաջութեամբ առանձին՝ մինչեւ որ յաղթեց Յոյներուն ու վեր ելան Իսլամները։ Որով անոր դրաւումը կը պարտինք Ումայր Պըն ալ-Հապիպի։ Անոր համար ինքն անով կը պարծէր եւ ուրիշները զինքը անով կը փառաւորէին։ Յետոյ Յոյները տիրեցին անոր․ բայց մերջը նուաճեց զայն Մասլամա Պըն Ապտըլ-Մէլիք, ու շարունակեց մնալ (Արաբներուն ձեռքը)։ Վերջը Յոյները նորէն տիրեցին անոր․ եւ երբ 149ին (766) ալ-Մանսուր Պադիսադն ելաւ, իջաւ Մուսուլի Հատիթհան (Հատիթհադ ալ-Մուսալ), հոնկէ (Մուսուլի Հատիթհան) հրամայեց ալ-Հասան Պըն Գահ-թապայի ու յետոյ Մուհամմատ Պըն ալ-Աշլաթհի որ արշաւեւ Կամախի վրայ ալ-Ապպաս Պըն Մուհամմէտի ղեկավարութեան տակ։ Մուհամմատ Պըն ալ-Աշլաթհի մեռաւ Ամիթի մէջ ու քաղցին ալ-Ապպաս Փու ալ-Հասան մինչեւ Մալաթիա։ Անկէ ցորեն առին պաշարի համար, յետոյ բանակեցան Կամախի առջեւ։ Ալ-Ապպաս հրամայեց լարել մեքենաները․ իրենց բերդին վրայ դրին խիցի փայտ որպէսզի անոր չփնասեն մեքենային քարերը։ Անոնք (թշնամիները) քարերով նետեցին ու ըստպանեցին երկու հարիւր Իսլամ։ Այն ատեն Իսլամները առին պաշարումի աշտարակները եւ կռուեցան սաստիկ պատերազմով մինչեւ որ զայն (Կամախը) գրաւեցին։ Ալ-Ապպաս Պըն Մուհամմէտ Պըն Ալիի հետ արշաւանքներուն մէջ կար Մաթար ալ-Ուսուպ։

Յետոյ Յոյները բռնութեամբ գրաւեցին Կամախը․ իսկ 177ին (793) Մուհամմէտ Պըն Ապի Ամրա ալ-Անսարի՝ որ Ապտըլ-Մէլիք Պըն Մալըհի գործակալն էր Շիմաթի վրայ՝ գրաւեց զայն (Կամախը) ու ներս մտաւ նոյն տարին Բապի երկրորդին 14րդ օրը։ Շարունակեց գրաւում մնալ մինչեւ Մուհամմէտ Պըն ար-Րաշիտի խռովութիւնները։ Այն ատեն փախան բնա-

կիւնները եւ Յոյները տիրացան անոր։ Կ'ըսուի թէ Ապտալլա Պըն ալ-Ապթա՝ զայն անոնց յանձնեց ու աղատեցաւ անոր որդին որ անոնց (Յոյներուն) ձեռքը գերի ինկած էր։ Յետոյ Ապտալլա Պըն Թահրը զայն գրաւեց ալ-Մամուլի խալիֆայութեան ժամանակ (813-833)։ Շարունակեց մնալ Իսլամներուն ձեռքը մինչեւ որ Շիմաթի եւ Կարինի քրիստոնեաներէն խոսք մը եւ Բաղարատ (Աշոտի որդին) իւրաքանչիւր զայն նուէր տուին Յոյներուն, ու անոնց մօտեցան գիւղերուն պատճառաւ որ Շիմաթ զաւառին մէջ ունէին (էջ 184-5)։

ԺԴ. – Մալաթիոյ պատմութիւնը․

Կը պատմուի թէ Իյաս Պըն Ղանմ զըրկեց Հապիպ Պըն Մասլամա ալ-Ֆիհրին Շիմաթէն դէպի Մալաթիա․ զայն նուաճեց, բայց յետոյ կորսնցուց։ Եւ երբ Մուսուլիա Սիւրիոյ ու Միջագետքի կառավարիչ եղաւ, ուղարկեց անոր վրայ Հապիպ Պըն Մասլամա որ զայն նուաճեց բռնութեամբ ու հոն խալիֆ պահակապետ ու կառավարիչ դրաւ։ Մուսուլիա հոն հասաւ՝ երբ Յոյներուն երկիրը (Փոքր Ասիա) կ'ուղէր երթալ։ Չայն լեցուց Սիւրիոյ ու Միջագետքի եւ ուրիշ ժողովուրդներով, եւ եղաւ ամառնային արշաւանքներու ճամբայ։

Յետոյ անոր բնակիչները անկէ հեռացան Ապտալլա Պըն Ալ-Չուպայրի ժամանակ։ Յոյները Կլան զայն գրաւեցին, բայց յետոյ թողուցին։ Այն ատեն քրիստոնեայ Հայեր ու Նաբատացիներ եկան մէջը բնակեցան։

Ինծի պատմեց Մուհամմէտ Պըն Սատ լսելով ալ-Ուսուպի որ կը պատմէ իր գրութիւններուն մէջ՝ թէ Իսլամները իջան Թարանտա Ապտալլա Պըն Ապտըլ-Մէլիքի արշաւանքէն վերջ 83ին (702) ու անոր մէջ կառուցին բնակարաններ։ Մալաթիայէն 3 օրուան հեռավորութիւն ունի՝ կից Յոյներու երկրին։ Մալաթիա նոյն օրերը

աւերակ էր, մէջը մարդ չկար բացի ոչ-Մահմետական Հայերէ եւ ուրիշներէ։ Ամառ ատեն անոնց յառաջապահ գունդը կու գար որ Միջագետքի զինուորներէն էր, եւ հոն կը բնակէին մինչեւ որ ձմեռն իջնէր ու ձիւնը գար։ Եւ երբ ձմեռը գար, կը քաշուէին։

Երբ Օմար Պըն Ապտիւլ Ալիլ խալիֆա եղաւ (717-720), Թարանտայի բնակիչներուն վրայ զթալով ու վախնալով թշնամիներէն՝ դուրս հանեց զանոնք որովհետեւ իրենց կամքին հակառակ հոն կը բնակէին։ Հետեւին տարին ինչ որ ունէին՝ առանց բան մը թողուլ, մինչեւ իսկ կոտորեցին քաղաքի ու ձէթի ամանները։ Յետոյ զիրենք իջեցուց Մալաթիա ու կործանեց Թարանտան։ Մալաթիայի վրայ դրաւ Թաուանա Պըն ալ-Հարըթհի Ամր Պըն Սասայի որդիներէն մին։

Կը պատմուի թէ 123ին (740) քան հազար Յոյն իջան Մալաթիայի վրայ։ Բընակիչները փակեցին իրենց դռները ու կիւնները Կրեցան պատնէշին վրայ՝ իրենց զլուխները ծածկուած գլխարկներով, ու գիւղերը պատգամաւոր զրկեցին օգնութիւն համար։ Պատգամաւորը հեծաւ նամակատար ձին ու հասաւ մինչեւ Հիւլմ Պըն Ապտըլ-Մէլիք՝ որ կը գտնուէր Ռաս-սաֆայի մէջ։ Հիւլմ կոչ ուղղեց ժողովուրդեան Մալաթիա երթալու, բայց յետոյ իրեն լուր Կլաւ թէ Յոյները անկէ քաշուած են։ Կանչեց պատգամաւորը որ իրեն պատմեց ամէն բան․ հետը ձիւնորներ զրկեց որ պահպանեն քաղաքը եւ Հիւլմ անձամբ կատարեց արշաւանքը։ Իջաւ Մալաթիա, բանակ դրաւ անոր առջեւ մինչեւ որ չինուեցաւ։ Անցքը եղաւ Ռաքայէ՝ մտաւ քաղաքը սուրը գրած՝ ինչ որ երբեք ըրած չէր մինչեւ այդ օրերը։

Ալ-Ուսուպի կը պատմէ թէ 133ին (750) Յոյներուն կայսրը, Կոստանդին ուղղուեցաւ Մալաթիայի վրայ՝ որ Կա-

մախի պէս նոյն օրերը Իսլամներուն ձեռքէն, կառավարիչ ունենալով Պանի Սուլայմ ցեղէն մէկը։ Կամախի բնակիչները օգնութեան կոչ ըրին Մալաթիայի բնակիչներուն։ Անոնցմէ ութ հարիւր ձիւնոր ելան, յարձակուա՛ կրեցին յունական ձիւնորներէն ու պարտուեցան։ Յոյները շարունակելով իրենց արշաւանքը բանակեցան Մալաթիայի առջեւ ու պաշարեցին մէջը եղողները։

Միջագետքը նոյն օրերը խառնակութեան մէջ էր․ անոր կառավարիչն էր Մուսա Պըն Քապ։ Մալաթիացիները պատուիրակ մը զրկեցին անոր, բայց չկրցաւ ու եւ օգնութիւն ընել անոնց․ Ո՛վ Մալաթիացիներ, Կոն Կլիմակէն լուր առնելով է որ ձեզի եկայ, ձեր սուլթանը (խալիֆան) զրաղած է, ձեզմով չի կրնար պարապիլ։ Ապահովութիւն խնդրեցէք, քաղաքը պարպեցէք որ զայն աւերեմ ու ելլեմ երթամ։ Անոնք մերժեցին զինքը․ այն ատեն լարեց անոնց վրայ մեքենաները, եւ երբ շատ տառապեցան ու պաշարումը սաստկացաւ, իրմէ ապահովութիւն խնդրեցին, եւ շնորհեց զայն անոնց։ Յետոյ պատրաստուեցան մեկնելու, տարին ինչ որ յարգի գրտան․ իսկ ինչ որ ծանրութիւն էր՝ նետեցին հորերուն ու ապաստանարաններուն մէջ, եւ ելան դացին։ Յոյները անոնց համար երկու շաբաթ կազմեցին քաղաքին դուռնէն մինչեւ միւս ծայրը։ Իրենց սուրերը պատեաններէն դուրս հանած էին եւ իւրաքանչիւրին սուրին ծայրը կը շօշափէր գիմացիին սուրին ծայրը իբր թէ կամուրջի հանգոյցներ ըլլային։ Յետոյ գամուրջի հանգոյցները ըլլային։ Յետոյ պանդըր եւ դացին դէպի Միջագետք։ Հոն ցրուեցան եւ Յայները կործանեցին Մալաթիան առանց բան մ'իսկ թողուլ՝ բացի ցորենի շտեմարանէ մը։ Անկէ քիչ մը բան բաժնեցին ու կործանեցին Գալուտիա բերդը։

Երբ 139 տարին (756) հասաւ, Ալ-Ման-

սուր զրեց Սալը՝ Պըն Ալիի անոր հրամայելով Մալաթիա քաղաքին շինութիւնը եւ ամբարցումը: Յետոյ յարմար դատեց ուղարկել Ապտըլ-Ուսհայը՝ Իպրահիմ իմամին (կրօնապետ) որդին իբր կառավարիչ Միջագետքի եւ անոր սահմանադրուի քաղաքներուն: Գնաց 140ին (757) հետն ունենալով Հասան Պըն Գահթապա՝ Խորասանցի զինուորներով: Բանակը կազմեց Սիւրիացիներով ու Միջագետքիներով, այնպէս որ իրեն հետ եկան եօթանասուն հազար հողի ու բանակեցաւ Մալաթիայի առջեւ: Արդէն ամէն երկիրներէ դործաւոր հաւաքած էր ու սկսան շինութիւնը: Հասան Պըն Գահթապա երբեմն կը կրէր քարերը դործաւորներուն տալու համար ու սկսաւ կերակրել մարդիկը: Զանոնք կը ճոխացնէր իր դրամով ու ցոյց տալով իր խոհանոցները: Այդ բանը բարկացուց Ապտըլ Ուսհայը՝ որ զրեց Ապու Ճաֆարի իմացնելով թէ ինքը կը կերակրէ մարդիկը: Իսկ Հասան անոր կրկինը կը կերակրէ զինքը զերազանցելու ու վարկը կոտորելու նպատակով, այնպէս որ զինքը նուստ ցուցնէ՝ չուայութեամբ ու կեղծաւորութեամբ, եւ թէ մունետիկներ ունի մարդերը սեղանի հրաւիրելու: Ապու Ճաֆար պատասխանեց անոր. Ո՛վ տղայ, ինքը Հասան իր դրամով կը կերակրէ մարդերը, մինչ զուն իմ դրամովս կը կերակրես զանոնք, զրա՞ծք կը ցուցնէ կարճամտութիւնը, անհողութիւնը ու գաղափարներու վատութիւնը: Յետոյ նամակ զրեց Հասանի թէ կերակրէ մարդերը, բայց մունետիկ մի՛ դործածեր:

Ալ-Հասան ստէպ սովոր էր ըսել՝ թէ ով որ բարձր պաշտօններ ունի, այսպէս պէտք է ընել: Այն ատեն մարդիկ սկսան ժրջան կերպով աշխատիլ մինչեւ որ լըմընցունին Մալաթիոյ քաղաքին ու մզկիթին շինութիւնը վեց ամիսի մէջ: Իւրաքանչիւր տասը կամ տասնէինգ զինուորի՝ որ հոն բնակեցան՝ շինուեցաւ երկու գետ-

նայարկ ու ւիերնայարկ տուն ու ախոռ մը: Շինեց սահմանապահ ոստիկանատուն մը երեսուն մզկի հեռաւորութեան վրայ եւ ուրիշ ոստիկանատուն մը Գուպաղըպ կոչուած գետին վրայ որ կը թափի Նիւրատի մէջ:

Ալ-Մանսուր Մալաթիայի մէջ բնակեցուց չորս հազար ռազմիկ Միջագետքի, որովհետեւ Մալաթիա Միջագետքի սահմանադրուի քաղաք է: Աւելցուց իւրաքանչիւր մարդուն տրուելիք ռոճիկին վըրայ տասը տինար եւ օգնութիւն հարկը տինար՝ բացի աւարներէ որ ցեղախումբերը իրարու միջեւ կը բաժնէին: Քաղաքը լեցուց զէնքերով ու զինուորներուն տըլաւ պարտէզներ եւ շինեց Գալուտիա բերդը:

Յետոյ եկաւ Կոստանդին կայսրը հարկը հազարէ աւելի զինուորներով, եւ իջաւ Ճիհան գետը: Երբ կայսրը լսեց Արաբներուն բազմութիւնը՝ հեռացաւ անկէ: Լսեցի մէկէ մը որ կը պատմէր՝ թէ Ապտըլ Ուսհայի հետ այս արշաւանքին մէջ կար Նասր Պըն Մալըք ալ-Խուլայի եւ Նասր Պըն Սատ գալիը՝ Անսարի ազատագիր գետին: Անոր համար բանաստեղծն ըսաւ.

Զքեղ պաշտպանեցին երկու Նասրներ, Նասրը Պըն Մալըք — Եւ Նասրը Պըն Սատ. յաղթանակը թանկագին թող ըլլայ:

141ին (758) Մոհամմէտ Պըն Իպրահիմ արշաւեց Մալաթիայի վրայ Խորասանցի զինուորներով: Անոր պահակազօրքերու գլուխն էր ալ-Մուսայըպ Պըն Չուհայը: Հոն կեցաւ որպէսզի թշնամին աչք չտնկէ քաղաքին: Այն ատեն բնակիչներէն ո՛վ որ դարձած չէր՝ դարձաւ:

Ար-Բաշիտի խալիֆայութեան ժամանակ (786-809) Յոյները արշաւեցին Մալաթիայի վրայ բայց չկրցան առնել: Արշաւեց եւ մղել տուաւ զանոնք ու ջախջախեց (էջ 185-188):

Հ. ԱՐԲԱՆՍՏԱՐ ԱԴԱՄԵԱՆ

“ Լ. ՎԱՀԱՆ ԵՈՎՀԱՆՆԵՍԵԱՆ ”

ԼԱՅ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾ ”

Իտալացի ազնիւ գրադէտ մըն է Լ. Թի-զաթոյ որ այսպէս կը ներկայացնէ իր հայրենակիցներուն մեր ծանօթ բանաստեղծը՝ Պարթի մէջ հրատարակուող իտալերէն «Մտածութիւն եւ արուեստ»(1) ամսագրի մէջ:

Երբ հոս թարգմանաբար կը գետնեղենք եւրոպացի այդ նուրը եւ զգայուն մտքին տողերը մեր բանաստեղծին մասին, հարկ կը համարենք անոր զուգել իտալացի ծանօթ ուրիշ բանաստեղծ գրչի մը արտայայտութիւններն ալ կամ վերլուծումը Հ. Վահանի քերթութեան եւ արուեստի մասին, մանաւանդ որ վերջինիս մէջ կան կենսագրական դժեր եւ այլ յիշատակներ, որոնք կարեւոր են մանաւանդ Հ. Վահանի վերջին գործերուն խորքն եւ իմաստները լաւ եւս ըմբռնելու: Ըսել կ'ուզենք միջավայրի եւ ապրումներու ներշնչումն եւ ազդեցութիւնները:

Երկու հեղինակներուն ալ անկեղծ վերութիւններ են իսկապէս զնահատելի, եւ պատիւ կը բերեն ոչ միայն Հ. Վահանին, այլ նաեւ բովանդակ Հայ ազգին: Ասոր ալ նաեւ բովանդակ Հայ ազգին համար է որ, թէեւ քիչ մը ուշ, սակայն պարտք եւ հարկ կը զգանք մեր հայ ընթերցողներուն նուիրել զանոնք:

Պիտի կանխենք տալ Փիլիպպոս Պաղ-լինիի գրութիւնը որ աւելի ընդարձակ է, եւ ինչպէս ըսինք՝ կենսագրական եւ այլ յուշերով հիւսուած:

Պաղլինին է իտալերէն թարգմանիչը

(1) « Vahan Hovhannessian poeta armeno ». Luigi Tisato « Pensiero ed Arte » է. տարի. Թիւ 1-2 (Յունուար-Փետրուար, 1951), էջ 11-12.

(2) Հրտ. 1930-ին. 264 էջ.

Հայր Վահան Վ.ի քերթուածաշարքի մը որ « Poesie » տիտղոսով լոյս տեսաւ վանքիս տպարանէն 1947ին, Հ. Վահան Վ.ի ափրիկեան վեցամեայ գերութենէն վերադարձին. եւ աւելցնենք իսկոյն թէ զնահատուեցաւ իտալական մամուլէն:

Իտալական այդ հատորը, միջադիր, 262 էջերէ բաղկացած, կը բովանդակէ քերթուածներ. ցանցառակի առնուած « Հայրենի կրակարան »-էն(2), « Սրտերու երգ »-էն(3) ու « Վանքի ծաղիկներ »-էն(4) եւ աւելի ընդարձակ բաժին մը « Հայկական դիւղ »(5) եւ « Ուեղճ մարդկութիւն »(6) հատորներէն:

* * *

Ըստ ինքեան հարկ մը չկար մեր կողմէն բան մը աւելցնելու, քանի որ իտալացի երկու հեղինակներն ալ, մանաւանդ Պաղլինի, խորը թափանցած են Հ. Վահանի քերթութեան եւ ձեռնհասութիւն չի պակսիր իրենց արդարօրէն կշռելու զանիկա որպէս արուեստագէտ ու քերթող: Մանաւանդ որ հակիրճ տողերով մենք արդէն ներկայացուցած էինք յարգելի Հ. Վահանը իր քերթողական տաղանդին եւ արուեստին գծերով(7):

Անդրադարձութիւն մը հոս, կրկին անգամ, կը համարիմ որ պարտականութիւն կը դառնայ ինծի շատ մը տիտղոսներով, կը իրբեւ հայրենակից, միաբանակից եւ 15

(3-4) Հրտ. 1936-ին, մէկ հատորի մէջ, մեծադիր 302 էջ.

(5-6) Երկու հատորներն ալ հրատարակուած 1948-ին՝ Վ.անասուր ծածկանունին տակ. (256, 246 էջ).

(7) « Բազմալեզու », 1930, Օգոստ-Նոյեմ. էջ 245.